

Демографски преглед

Београд

Година XVI

Број 60/2016

РАЂАЊЕ ДЕТЕТА ВАН БРАЧНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ: ЖЕЉЕНИ ИЗБОР МАЈКЕ?

Распрострањеност ванбрачних заједница се у свим европским земљама у последњим деценијама повећава, а то је праћено и њиховим све већим значајем у вези са рађањем и подизањем деце. Иако подаци указују и на пораст ванбрачних рађања међу самим мајкама, у већини европских земаља рађање ван брака се најчешће одвија у оквиру ванбрачних заједница, кохабитација (Kiernan, 2001; Sobotka, Toulemon, 2008). Ипак, иако су брак и рађање деце све мање нераздвајано повезани, већина родитеља деце која су рођена у ванбрачној заједници у неком тренутку склопи брак (Heuveline, Timberlake 2004; Perelli-Harris et al., 2012). Жене се радије одлучују за брак него за наставак кохабитације јер желе трајнију везу са партнером и сигурније остваривање права деце (Kiernan, 2001).

Чак и у Скандинавији, где је распрострањеност кохабитација највећа, живот у ванбрачној заједници је најчешће увод у брак, као трајнију и посвећенију заједницу. У Шведској, где се ван брака рађа више од половине деце, парови и даље склапају брак и целоживотна кохабитација остаје релативно ретка појава. Шведски истраживачи закључују да нема наговештаја да ће брак као социјална институција да ишчезне, сматрају да се мотивација за брак променила, али да у тој земљи брак има будућност (Bernhardt, 2002). То важи и за друге европске земље. За већину жена које роде дете у ванбрачној заједници брак није изгубио значај, већ се одлаже за касније време. До трећег рођендана свог првог детета оне чешће склопе брак него што остају у кохабитацији, што упућује на закључак да брак остаје доминантна институција за подизање деце (Perelli-Harris et al., 2012).

О феномену рађања ван брака у Србији

А како је у Србији? Да ли се највише деце рођене ван брака роди у ванбрачним заједницама и колико често њихови родитељи касније склапају брак?

Свако четврто дете 2014. године рођено је ван брака, што Србију сврстава у земље са умереном висином процентног учешћа ванбрачних рађања. Импликације рађања ван брака се веома разликују према томе да ли се оно одвија у оквиру заједнице и дете подиже родитељски пар, или је реч о мајци која живи сама, без партнера. О томе, међутим, не постоје статистички подаци, већ се може закључивати само индиректно.

Попис 2011. године, у коме је први пут било постављено питање о де факто брачном статусу, показује да је распрострањеност ванбрачних заједница у Србији ниска (3,8%). Такође, мало је учешће породица ванбрачних парова са децом у укупном броју породица са децом (3,2%). Последњи објављени подаци о признању очинства деце рођене ван брака, који се односе на прилично далеку 2004. годину, показују да удео непризнате деце чини чак три петине. Такође, позакончење деце, односно накнадно склапање брака родитеља је ретко, па је исте године тек свако тридесет треће дете рођено ван брака постало брачно (3,1%). Веома ретко накнадно склапање брака родитеља деце рођене ван брака, уз мало учешће породица ванбрачних парова са децом, указују на то да се ванбрачне заједнице и везе пре или после рођења детета углавном не претварају у брачне заједнице,

већ прекидају. Такође, велики проценат деце рођене ван брака коју очеви нису признали, као и највећи удео прворођене и најмањи удео другог реда рођења међу децом рођеном ван брака, наводе на закључак да је рађање ван брака раширеније међу самохраним мајкама, него у стабилним ванбрачним заједницама. Истовремено, указује на нестабилност веза, односно заједница значајног броја родитеља деце рођене ван брака. Знатно мања постојаност ванбрачних заједница, које се прекидају пре или после рођења детета, утврђена је у свим срединама, и праћена је повећањем удела једнородитељских породица које чине мајка и дете/деца.

У прилог претпоставци о порасту рађања ван брака, као показатељу прихватања нових вредности и породичних форми у Србији, не иду ни подаци о лошијој образовној структури, мањој активности и професионалном профилу мајки које рађају ван брака, као и о великом учешћу ванбрачних рађања међу Ромкињама. Слично показују и подаци о већим и растућим уделима деце вишег реда рођења међу рођенима ван брака, као и о стално мањим уделима ванбрачних рађања у градовима.

О мотивацији за рађање ван брака

У трагању за одговором на питање о мотивацији за рађање ван брака, односно да ли је рађање детета ван брака најчешће жељени избор мајке, у недостатку репрезентативних истраживања, приказаћемо резултате квалитативног истраживања на пригодном узорку (Станковић, 2016). Оно је спроведено у Београду, методом интервјуа, на узорку од 100 мајки деце предшколског узраста која су рођена ван брака.¹ У време анкете, 21 испитаница је живела у ванбрачној заједници са партнером, оцем детета, а 79 су биле самохране. Према брачном статусу, оне су биле неударе (81) или разведене (18), а једна удовица.

Ставови о браку

Одговори на питање да ли брак има предности у односу на ванбрачну заједницу у ситуацији када партнери имају децу показују да већина (три петине испитаница), сматра да је тада боље бити у браку. То је став не само две трећине самохраних мајки, већ и скоро половине испитаница које живе у ванбрачној заједници.

Најчешће навођена предност брака је психолошка добробит коју пружа родитељима и деци. Брак представља јачу, чвршћу, стабилнију, постојанију и сигурнију породичну заједницу (27). Такође, заједништво међу партнерима је снажније (21), и огледа се у јачем осећању припадања, посвећености и заједничком доношењу одлука и деловању, заједничкој бризи о деци и подељеној родитељској одговорности. Деци, брак родитеља пружа већи осећај сигурности и стабилности (16). Одговорност оца је већа, као и његово учествовање у одгајању и бризи о деци (9), а проблеми у породици се лакше превазилазе и однос према разлазу је одговорнији (7). Брак је прихваћенији од околине, што

¹ У Демографском прегледу 48/2013 представљени су и неки други резултати овог истраживања.

сматрају важним за децу (8). За неке је и симболична потврда посвећености и жеље за трајним везивањем (3). Даље, испитанице су истакле и правне, законске предности брака (25). Административне процедуре су једноставније и брже и приликом њиховог обављања није неопходно присуство оба родитеља (12), нема доказивања (3), а постоје и законске предности у случају разлаза, што даје правну и имовинску сигурност деци и жени (10).

„Брак је јача институција, чвршћа заједница и за само дете, однос је чвршћи. У браку се зна да отац, и ако оде, треба да се виђа са дететом, даје алиментацију. Као да има мање обавеза у ванбрачној заједници. Можда је то традиција да је брак светиња. Зашто не и брак? Зашто не онако како сви раде? Ипак је склапање брака много чешће него живот у ванбрачној заједници. Ако имамо дете и делимо све, зашто да не? Као да људи беже од тог потписивања као од везивања за неког, чешће мушкарци...“

„Брига за децу је нека обавеза која се подразумева у браку. И обичаји и закони томе доприносе, много више је уређено у оквиру брачне заједнице. Можда и сама деца имају бољи положај у друштву, због предрасуда.“

„Само формална разлика, рођена деца су законска без доказивања. И сама заједница не мора да се доказује.“

Две петине испитаница је, међутим, мишљења да брак нема предности у поређењу са ванбрачном заједницом. Оне га виде као форму, папир који породици и деци не доноси преимућства, или његове правне предности не сматрају битним. Важним сматрају постојање добре заједнице, у којој је однос међу партнерима заснован на љубави и поштовању, а брига о деци заједничка. Оне мисле да подизање деце чвршће повезује партнере и чини њихову заједницу постојанијом него што би то могао званични брак.

„Овде су одлучујући фактор деца, мање форма заједнице. Иако нисам у браку, десет пута више ћу размислити да ли да прекинем везу, због свог детета. Тако размисљају и људи у браку. Деца су тај фактор истрајности и трајања, а не форма. На крају крајева, најбитније је да су вам деца срећна. Кад се деца роде, подела на брачну и ванбрачну заједницу престаје да буде битна.“

Ставови о браку у групи мајки ромског порекла

У популацији Рома обичајни бракови су знатно распрострањенији него званични брак, па се ставови према званичном браку 13 испитаница ромског порекла издвојено посматрају. Уочљиво је да и већина Ромкиња даје предност званичном браку, сматрајући га трајнијом заједницом која пружа сигурност и стабилност мајци и деци, па и у случају разлаза. У браку, одговорност оца је већа, он више учествује у одгајању детета, даје финансијску подршку, теже напушта породицу, а и однос околине је позитивнији.

„Ја мислим да то нешто веже, једна кугла, целина... Мислим да је у заједници регуларној другачије, имаш права, овако ванбрачно немаш, у браку ако није како треба можеш да тужиш, да тражиш своје право. У ванбрачној заједници може да долази - не долази, даје - не даје, помаже - не помаже... Да си на папир у заједници, али наравно да функционише како треба, тако треба да буде.“

„Зато што онда ваша деца знају да имају оба родитеља, да су им то мама и тата, да ће да остану у тој кући, а не да их сутра отера. Ванбрачна заједница није ништа сигурно као брак...“

„Ако су двоје људи нормални, они ће и у браку и ван брака да функционишу исто...“

Уочава се, међутим, да испитанице које не сматрају да брак има предности не исказују отпор према њему, а некад је однос и позитиван:

„Ако је ванбрачна заједница добра, нема везе. Мада је лепо, кад имаш партнера поред себе, и буде све као на филму, да имаш и брак. Али, исто је и ванбрачна заједница ако је нешто нормално, и емотивно, и временски, деца ни у чему не оскудевају...“

Жеља родитеља да склопе брак пре рођења детета

Испитанице су се по откривању трудноће нашле у ситуацији одлучивања о рађању детета и размишљања о браку. Код многих је дошло до различитих промена у партнерском статусу и односу са оцем детета. У време око зачећа, све, осим једне биле су у партнерској вези (55) или заједници (44) са оцем детета.

Иако трудноћа није довела до претварања ниједне партнерске везе ни заједнице у брак, то, међутим, не значи да брак није био опција о којој су будуће мајке, али и очеви, размишљали. Скоро половина мајки (47), а према њиховим исказима и приближно толико очева (44), имало је жељу да склопе брак пре него што се дете роди. Код трећине родитеља жеља да се склопи брак је била обострана, а код приближно четвртине, међутим, жеље нису биле подударне. Родитељски парови код којих ниједна страна није желела да склопи брак пре рођења детета су најбројнији (39).

Разлике нису велике, али су бројније испитанице које нису имале жељу да склопе брак (53). Већина је (32) желела живот у заједници са оцем детета. Међу њима се налази 17 (од 21) мајки које су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници, а остале су самохране мајке. Разлози за одсуство жеље да се брак склопи су различити, а они од највећег утицаја сврстани су у три групе: везани за брак као институцију (25), за квалитет везе и особине и понашање партнера (21), за околности и претходно брачно искуство (7).

Испитанице које су навеле разлоге везане за институцију брака не виде његове предности. По њима, брак је непотребна формалност, како често кажу „само папир“:

„Ја не верујем у институцију брака. За добар однос партнера није потребан папир. Немам никакву потребу да се удам, никакву потребу да озваничимо нашу везу папиром, прославом. То сматрам једном од формалности коју не морам да чиним.“

„Није ми било битно, да јесте, вероватно бих се удала. Ја имам брак иза себе, мој супруг ванбрачног сина, од неког папира ми је био важнији квалитет везе и особине партнера. Човек мора да уреди те односе, и ванбрачна заједница се скоро изједначила са браком. Нисам спремна да променим презиме, а не знам која би друга промена наступила у нашем животу – имамо квалитетну заједницу, децу, дом...“

Разлози који се односе на партнера и квалитет везе су такође бројни (21). Међу њима су неодговарајуће особине, ситуација и понашање партнера, оцена да је партнер био неодговарајући за трајно везивање, неповерење у партнера, он није био слободан, или их је напустио кад је сазнао за трудноћу. Слично, препреке су се налазиле и у квалитету саме везе, коју су оцениле као нестабилну, лошу, погоршану, или је она била прекинута:

„Није ми било приоритетно да будем у браку с обзиром на квалитет везе. Како је веза слабила, више се о браку није ни причало. О браку је било речи раније, у току везе, тада не.“

„Нисам желела да живим са њим. Немамо исте животне ставове, циљеве, он је страшно посесиван, љубоморан, има жељу да контролише. Осећала сам да ме спутава, почео је и да пије, највише се променио кад сам остала у другом стању...“

„Нисам о томе размишљала, потпуно је прекинуо контакт од кад сам му рекла да сам остала у другом стању.“

Најређе су од утицаја биле неповољне околности и претходно брачно искуство:

„Ја сам после развода рекла да нећу више склапати брак. Зато што сам направила грешку и видела да папир ништа не значи.“

У овој групи од 53 испитанице које нису желеле да склопе брак пре рођења детета уочава се велики број (24) оних које су размишљајући о предностима брака изразиле став да у ситуацији када партнери имају децу брак има преимућства. Разлози да оне саме, ипак, нису желеле да склопе брак, у великој већини случајева леже у незадовољавајућем квалитету везе и особинама и понашању партнера. Оне углавном нису биле ни у ситуацији да са оцем детета остваре живот у ванбрачној заједници, већ су остале саме. За мањи број испитаница, а оне су у тренутку испитивања живеле у ванбрачној заједници, формалне предности које приписују брачној заједници у сопственом случају нису биле довољан разлог за склапање брака.

Код великог броја мајки (47), постојала је жеља да са оцем детета склопе брак пре рођења детета. У тренутку анкете, све испитанице из ове групе биле су саме, осим 4 које су живеле у ванбрачној заједници. Схватање брака се код највише испитаница из ове групе може описати као традиционално. Брак се подразумева када се живи заједно и жели дете, природно прати трудноћу и одговарајућа је заједница за одгајање деце. Оне поштују институцију брака и заједнички живот који брак подразумева. Предност брака ове мајке виде и у сигурности коју обезбеђује, пре свега за децу, а онда и за жену, као и подељеној одговорности и доприносу оба родитеља одгајању деце. Сматрају и да је брак оптерећен са мање проблема, емотивних, финансијских и осталих, а прихваћено правило понашања у нашој средини је да трудноћа води браку, па је и однос околине позитивнији.

„Јесам, мени је то некако до задњег тренутка била жеља. Мислим да је брачна заједница права заједница и да је то оно што је породица. Ја сам желела, никад себе нисам замишљала као самохрану мајку. А поготово са два детета... Некако сам инсистирала на веридби, било ми је страшно, у другом стању, а ничега нема. Овако, кад има веридба, била сам мирнија, као да сам била на пола пута, веза води у том правцу...“

„Мени је то више било везано за дете, пре него што се родило дете нисам поштвала брак уопште. Мислила сам да папир не треба да буде суштина, већ да прати ту суштину, нисам традиционални тип жене која треба све да трпи да би сачувала брак. Мислила сам да ће наша веза бити вечна пошто постајемо родитељи, па није био проблем да то буде и законски дефинисано.“

Из одговора испитаница посредно се сагледава и жеља њихових партнера да се пре рођења детета склопи брак. Мање бројни су очеви који су такву жељу изразили (44). Њихови разлози, на основу исказа мајки, могу да се опишу као традиционални став да је брак законски оквир који се подразумева када се рађају деца. За остале очеве, трудноћа њихових партнерки није представљала подстицај да предложи и омогуће да се реализује склапање брака пре рођења детета. Према исказима испитаница, разлози су различити. Малобројнији, приближно трећина, су били очеви који су сматрали да брак представља непотребну формалност, а да је важан заједнички живот. Већину, око две трећине, чине очеви који су били „затечени“ трудноћом својих партнерки и нису били спремни за родитељство, незаинтересовани или неспремни за заједнички живот.

Усклађеност жеља родитеља у вези брака

Жеље партнера у вези са склапањем брака пре рођења детета су у великој већини случајева (71) биле подударне. Обострано одсуство жеље да се брак склопи постојало је нешто чешће (39) него обострана жеља да се пре рођења детета склопи

брак (32). Неподударне жеље постојале су код 27 родитељских парова. Два оца нису знала за трудноћу својих партнерки.

Највише подударности (39) је било у томе да ни код једног партнера није било жеље да се брак склопи пре рођења детета. Разлози који стоје у основи могу се поделити у две групе и односе се на партнерску везу или на брак као институцију. Најчешће, разлози се односе на партнера или партнерску везу (22). Партнер није био слободан, није желео брак ни заједнички живот, до разлаза је дошло одмах по открићу трудноће, веза је била нестабилна или лоша и постојало је неповерење у њен опстанак или је трудноћа откривена после прекида везе. Друга група разлога била је присутна код родитеља за које институција брака није имала предност и који су сматрали да је важан заједнички живот, а да склапање брака није предуслов за рађање деце (17). У тренутку испитивања 10 од њих живело је у заједници.

Посебну пажњу привлачи група родитеља са обостраном жељом да склопе брак пре рођења детета. У време када је трудноћа откривена, жеља сваке треће испитанице (32), а према њиховим исказима и жеља и намера њихових партнера, била је да се брак склопи пре рођења детета. Али, не само да није склопљен брак, већ се огромна већина ових парова (28) и разишла, у току трудноће или после рођења детета, често после заједничког живота. Само четири пара су у тренутку испитивања живела у заједници. Разлози што се брак није склопио могу се сврстати у две групе. У првој су они везани за ситуацију (18), односно околности, а у другој везани за партнерски однос (14). Разлози везани за околности су учесталији. Најчешће је то недостатак новца за свадбено славље, које се сматрало неизоставним делом чина венчања, одлагање планираног венчања због смртног случаја неког од чланова породице, негативан утицај некога из окружења, компликована трудноћа због које је венчање одложено, развод неког од партнера није био спроведен до краја, а два оца нису имала документа. Међутим, одлагање брака због сплета околности временом је постало трајно, јер је касније дошло до проблема у партнерским односима, што је резултирало разлазом, најчешће прекидом ванбрачне заједнице.

„Некако ми је било логичније и лепше да се дете роди у браку, иако сви знају да је зачето без брака, да пише на папир и да носи очево презиме. Али, нисмо имали новчаних могућности, све смо мислили сад ћемо, сад ћемо... Размишљали смо о општинском венчању, у најужем кругу породице, можда касније црквено. Требали су нам сведоци, требало је све организовати, била је врућина... Онда смо живели од једне плате, били подстанари, ни породиљско боловање нисам добила на време, већ тек после пола године јер газдарица није плаћала редовно... Дошла је зима, он је остао без посла, подстанари, с малим дететом, нисмо могли да преживимо...“

У другу групу разлога због који није склопљен брак, иако су то оба родитеља првобитно желела, спадају они везани за понашање или ситуацију партнера и партнерски однос. Партнер је одлагао венчање, није створио неопходне услове за заједнички живот, није био слободан, а неколико очева је неочекивано напустило будуће мајке своје деце. Код неких парова је дошло до узајамног неслагања, па се појавило неповерење у опстанак везе. У већини случајева до прекида везе је дошло већ у току трудноће.

„Живели смо две године заједно, било је у плану да се узмемо... Имала сам један спонтани, други спонтани, онда трудноћа... Било му је драго, то смо желели... Убрзо је остао је без посла, био је потрешен, престао да се дружи... И ја сам била остала без посла, али сам била трудна после два спонтана абортуса и говорила сам: имамо родитеље, и ја и ти, нећемо умрети од глади... Увече смо се били договорили да ујутру идемо да купимо завесе, тад смо се били уселили у овај стан

који је тата купио. Није ништа рекао, кад сам ујутру изашла из купатила њега није било. Звала сам га телефоном, само је говорио: није ми добро, није ми добро. После месец дана је дошла његова мама и купила његове ствари. Само је говорила да он није добро. Ни он, ни нико од његових се никад више није јавио“.

Жеље партнера о склапању брака, међутим, нису увек биле подударне. Група мајки које су биле заинтересоване за брак а њихови партнери нису, нешто је већа (15) него очева који су желели брак, а њихове партнерке нису (12). У првој групи је код свих парова дошло до прекида везе, односно заједнице, некада веома брзо. Ток веза је, међутим, другачији у другој групи, у којој мајке нису желеле да склопе брак пре рођења детета иако је то била жеља њихових партнера, код већине није дошло до прекида, а седам парова је и у тренутку испитивања живело заједно.

Жеља да се склопи брак у групи мајки ромског порекла

У групи испитаница ромског порекла, свака друга мајка желела је да склопи брак пре рођења детета. Међутим, ниједан брак није био реализован, па ни у два случаја где су жеље оба партнера биле подударне:

„Родитељи су били против, и његови и моји. Ипак, више због његових... После су нам се смучили сви проблеми и расправе, па смо рекли, добро нам је и овако како је... Договорили смо се да остане тако како је, а ако и за двадесет година останемо заједно, можда ћемо се и венчати.“

У четири случаја, то није била и жеља њихових партнера:

„Наравно да сам желела. Али ништа нисам смела да кажем, нисам смела да зинем, онда добијем преко уста... Отишао је. Рекао је: ко зна чије је дете, не интересује ме то дете, ти одлучујеш, можеш да радиш шта хоћеш, никад ти нећу сметати... Исписани смо из живота... Боље то него да ме малтретира“

Друга половина мајки није имала жељу да склопи брак пре рођења детета. То, осим у једном случају, нису желели ни њихови партнери:

„Није желео то дете, нисмо више живели заједно, живео је са својом женом, желео је да абортирам, рекао је да не рачунам на њега“

„Имала сам 17 година кад сам се удала. Нисам побегла, али није било свадбе. Нисмо размишљали о потписивању брака, нисмо били пунолетни. После сам била пунолетна ја, он још није. Не знам кад, нисмо се још договорили, али венчаћемо се“.

Истиче се да је, међу испитаницама које су у време анкете живеле у ванбрачној заједници, одсуство жеље да се склопи брак било много чешће код жена, супротно него у групи самохраних мајки. У групи од 21, чак 17 није желело да склопи брак, сматрајући то непотребном формалношћу. Нема ни једног случаја, међутим, да је мајка желела да склопи брак, а да је то њен партнер одбио. Обрнуто, да је партнер желео, а да је мајка дала предност неформалном браку била је присутна код 7 парова.

„Он је хтео. А ја нисам, да ли из страха, или неповерења у брак као институцију, осећала сам се сигурније овако, нисмо везани папиром и живимо заједно зато што то желимо, а не зато што нам је компликовано због папира да се разводимо. А видела сам да брак ништа не значи у смислу функционисања. Нисам хтела и зато што се не осећам као он коме је то први пут, немам то усхићење које је имао он, па ми је било

поштеније да не пролазим кроз то са њим... Ваљда сам хтела да то одложим, плашила сам се, а није ми то било важно...“

Закључак

Анализа заснована на различитим показатељима омогућила је два најзначајнија увида. Пре свега, претпоставка о значајно мањем уделу рађања ван брака у стабилним ванбрачним заједницама него међу самохраним мајкама указује на потребу да се усмери пажња на једнородитељске породице мајки са децом рођеном ван брака. Оне спадају у највулнерабилнији тип једнородитељских породица. Породице са једним родитељем изложене су ризику од недостатка финансијских и социјалних ресурса, што је потврђено у свим срединама. То захтева посебну друштвену пажњу и адекватне мере, пре свега социјалне политике.

Такође, резултати квалитативног истраживања су пружили сазнања која могу да иду у прилог претпоставци да рађање ван брака, нарочито међу самохраним мајкама, често није жељени избор него стицај околности и немогућности да са партнером, оцем детета, остваре живот у заједници, брачној или ванбрачној. Највише испитаница сматра да је брак пожељнија форма заједнице за одгајање деце, а и већина мајки које живе у ванбрачној заједници питање склапања брака у будућности су оставиле отворено. Међу мотивима за несклапање брака пре рођења детета велика је учесталост разлога који се односе на квалитет везе и особине и понашање партнера, или околности, а ређе став да је брак непотребна формалност. Рађање ван брака често није било избор већ једина опција приликом рађања детета, а велики број партнера напустио је мајке пре или после рођења детета. Намеће се закључак да би велику добробит за породице могла да донесе правремена промоција репродуктивног здравља, чији би важан део био развој животних вештина и унапређења партнерских односа, са посебном пажњом на мушкарце и њихове вештине остваривања партнерских и очинских улога. То је могуће постићи у оквиру школских и здравствених програма, као и путем саветовалишта за парове пре и током трудноће, у првим месецима после порођаја и током одгајања деце.

Литература

Bernhardt, E. (2002). "Cohabitation and marriage among young adults in Sweden: Attitudes, expectations and plans" (abstract). *Scandinavian Population Studies*, 13.

<http://gammelweb.demografi.no/arkiv/sps13-abstracts.html#bernhardt>

Heuveline, P., Timberlake, J.M. (2004). "The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective". *Journal of Marriage and Family*, 66(5). *Special Issue: International Perspectives on Families and Social Change*, 1214-1230.

Kiernan, K. (2001). "The rise of cohabitation and childbearing outside marriage in Western Europe". *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 1-21.

Perelli-Harris, B. et al. (2012). "Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to early 2000s". *Population studies*, 66(2), 167-182.

Станковић, Б. (2016). „Ванбрачни фертилитет у Србији од половине XX века“, докторска дисертација, Економски факултет Београд.

Др Биљана Станковић